

TUĞRUL BEY

Biemrillâh Bağdat'a götürülmek üzere yola çıkarıldı. Sultan Tuğrul Bey, halifeyi Bağdat yakınlarındaki Nehrevan'da karşıladık-tan sonra Arslan el-Besâsîrî'nin arkasından gitti. Kûfe taraflarında mağlûp edilen Besâsîrî öldürüldü. Tuğrul Bey, Çağrı Bey'in ölümünün ardından onun oğullarından Süleyman'ın annesiyle evlendi ve kendi çocuğu olmadığından Süleyman'ı veliaht ilân etti. 453'te (1061) Horasan'da Damgan yöresindeki Girdkûh Kalesi'ne kapanan Kutalmış Sultan Tuğrul Bey'e isyan etti ve onun gönderdiği kuvvetleri yenilgiye uğrattı. Kutalmış'ın isyanı sultanın ölümüne kadar sürdü. Aynı yıl Sultan Tuğrul Bey halifenin kızı ile evlenmeye tâlip oldu. Halife bunu kesinlikle kabul etmedi, hat-ta ısrar edildiği takdirde Bağdat'tan çıkıp gideceğini söyledi. Ancak sultanın kararından dönmeyeceğini anlayınca istemeyerek razı oldu. Sultan Tuğrul Bey ile halifenin kızı Seyyide Hatun'un nikâhları Tebriz dışında kıyıldı (13 Şâban 454 / 22 Ağustos 1062). Sultan, huzuruna gelen Tebriz hâkimi Memlân'dan yıllık verginin çoğunu aldıktan sonra Nahcivan'a geçti. Nahcivan hâkimi Ebû Dülef eş-Şeybânî ile İrmîniye hâkimi İbn Celîl'i kendine tâbi kılıp Hoy şehrine yöneldi. Şehri zaptederek yeni idareciler tayin etti ve ardından Urmiye'ye hareket etti. Tuğrul Bey'in Urmiye'de hastalanması Bağdat'ta onun öldüğü yolunda bir şâyianın çıkmasına sebep oldu. Tuğrul Bey, Bağdat'a dönünce görkemli bir düğün merasimi yapıldı; büyük toy verildi. Kısa bir süre sonra tekrar hastalanan sultan Seyyide Hatun ile birlikte Bağdat'tan ayrıldı. Altı ay sonra yetmiş yaşlarında Rey'de vefat etti (8 Ramazan 455 / 4 Eylül 1063); Rey'de kendi adıyla anılan türbesine (Günbed-i [Burc-i] Tuğrul Beg) gömüldü.

Kaynaklar Tuğrul Bey'i kan dökmekten hoşlanmayan, merhametli, asil davranışlı, kusur ve hataları başlısayan, sabırlı, kibir- den uzak, cömert, dürüst ve dindar bir hükümdar olarak tanıtır. İmâdüddin el-İsfahânî, Tuğrul Bey'in devrini gül bahçelerine benzetir. Başlıca amaçlarından biri hac yolunu güvenilir duruma getirmek, diğeri de Fâtımîler'in varlığına son vererek İslâm âlemini birleştirmektir. Çevresindekilere yağmacılıkla yaşamının mümkün olmadığını anlatmak için büyük gayret sarfetmiştir. Çağrı Bey'in Nişâbur'un yağmalanmasında ısrar etmesi karşısında çok öfkelenmiş, ısrarını sürdürmesi halinde kendini öldürceğini söylemiştir. Zamanının çoğunu savaşlarla geçirmesine rağmen imar faaliyetleriyle de ilgilenmiş; Nişâbur, Rey, İsfahan ve Bağdat gibi şehirlerde ca-

mi ve medreseler yaptırmıştır. Tuğrul Bey birçok şair ve edip tarafından övülmüştür. Fahreddîn-i Gurgânî, *Vis ü Râmîn* adlı eserinin giriş kısmında ona bir methiye yazmış, İbn Hassûl, *Kitâbü Tafzîl'l-et-râk 'alâ sâ'iri'l-ecnâd* adlı kitabını Tuğrul Bey'e okunmak üzere Amîdû'l-mülk Kündürî'ye takdim etmiştir. 1040-1060 yıllarında Nişâbur'da Tuğrul Bey adına altın para bastırılmıştır; bu paraların çoğunda "es-Sultânü'l-muazzam" unvanıyla anıldığı görülmektedir. Belge ve sik-kelerde Tuğrul Bey için kullanıldığı belirtilen unvan ve lakapların bir kısmı şöylece sıralanabilir: el-Emîrül-celîl, Rûknü'd-devle ve'd-dîn, Yemînü emîri'l-mü'minin, Melikü'l-İslâm ve'l-müslimîn, Burhânü emîri'l-mü'minin, şâhânşah, melikü'l-meşrik ve'l-mağrib, gıyâsü'l-müslimîn, muğisü ibâ-dillâh. Tuğrul Bey'in tevkii "i'timâdî ale'l-lah"tır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Abdülcebbar el-Utbi, *Târîhu'l-Yemînî* (Ahmed el-Menîfî, *Fethu'l-vehbi 'alâ Târîhi Ebi Naşr el-Utbi* içinde), Kahire 1286, I, 335-336, 341; II, 79, 84; Gerdîzî, *Zeynü'l-ahbâr* (nşr. Abdülhay Habîbî), Tahrân 1347 hş., s. 176, 189, 190, 192; Muhammed b. Hüseyin el-Beyhâkî, *Târîh* (nşr. Kâsım Ganî - Ali Ekber Feyyâz), Tahrân 1324 hş., tür.yer.; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, tür.yer.; Râvendî, *Râhatü's-şudûr*, s. 65, 85, 94, 97-112, 116, 117; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye*, bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX-X, tür.yer.; Bûndârî, *Zübdetü'n-Nuşra*, s. 5-29; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (trc. Ali Sevîm, *TTK Belgeler*, XVIII/22 [1997] içinde), s. 3-90; İbn Halîkân, *Vefeyât*, V, 63-68; Ebû'l-Ferec, *Târîh*, bk. İndeks; Reşidüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevârîh* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 12, 13, 15-29, 31, 42; M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, tür.yer.; J. Walker, "A Unique Medal of the Seljuk Tuğhrilbeg", *Centennial Publication of the American Numismatic Society*, New York 1958, s. 691-695; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ankara 1965; A. K. S. Lambton, "The Internal Structure of the Saljuq Empire", *CHr.*, V, 215, 218, 223, 229; C. E. Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", a.e., V, 18, 20-22; a.mlf., "Toğhril (I) Beg", *El²* (İng.), X, 553-554; E. Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı* (trc. Fikret İşıltan), İstanbul 1970, s. 170 vd.; R. W. Bulliet, "Numismatic Evidence for the Relationship Between Tuğhril Beg and Chaghri Beg", *Near Eastern Numismatics, Iconography Epigraphy and History: Studies in Honor of George C. Miles* (ed. D. K. Kouymjian), Beirut 1974, s. 289-296; Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi I: Kuruluş Devri*, Ankara 1975; a.mlf., *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976; a.mlf., "Tuğrul Bey", *İA*, XII/2, s. 25-41; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, bk. İndeks; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, İstanbul 1992, s. 87-92; Hasan Hüseyin Adaloğlu,

Selçuklu Devleti ile Abbasi Halifeliği Münasebetleri (doktora tezi, 1994), MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, tür.yer.; Abdülkerim Özyayın, "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına* (haz. Abdülkerim Özyayın v.dğr.), İstanbul 2008, s. 424-425, 431-432; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuk'un Oğulları ve Torunları", *TM*, XIII (1958), s. 117-130; G. Makdisi, "The Marriage of Tuğhril Beg", *IJMES*, I/3 (1970), s. 259-275; Bahaeddin Ögel, "Tuğrul Bey'in Adı Hakkında", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, Ankara 1971, s. 201-207; Coşkun Alptekin, "Selçuklu Paraları", a.e., III (1971), s. 443-467; Yar Muhammad Khan, "Tuğhril Bey and the Consolidation of the Seljuq State", *Journal of Central Asia*, IV/1, Islamabad 1981, s. 108-121.

FARUK SÜMER

TUĞRUL ŞAH

(ö. 622/1225)

II. Kılıcarslan'ın oğlu,
Elbistan ve Erzurum meliki.

Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıcarslan yaşlılık çağında eski Türk geleneğine uyarak ülkesini on bir oğlu arasında bölüştürmüş ve Tuğrul'a Elbistan'ı vermiştir. Kılıcarslan'ın oğulları "melik" veya "şah" unvanı taşıyor, babalarını metbu tanımak şartıyla kendi adlarına hutbe okutuyor ve para kestiriyorlardı. Fakat daha babalarının sağlığında kardeşler arasında mücadele başlamış, onun ölümünden sonra şiddetlenerek devam etmiştir. Bazı tarihçiler, Ermeni Kralı II. Leon'un bu mücadelelerden faydalanarak Selçuklular'a ait bir kısım yerleri eline geçirdiğini ve Elbistan Meliki Tuğrul Şah'ı da kendisine tâbi kıldığını, onu Sivas ve Aksaray hâkimi Kutubüddin Melik Şah'ın saldırılarına karşı koruduğunu kaydeder. Kardeşler arasındaki mücadeleyi Tokat Meliki II. Süleyman Şah kazandı. Süleyman Şah kardeşlerinden çoğunun sahip olduğu yerleri ellerinden aldı, bazılarını kendisine tâbi kılarak Selçuklu Devleti'nin siyasî birliğini yeniden sağladı. Tuğrul Şah da II. Süleyman Şah'ı metbu tanıyıp (594/1198) ülkesini muhafaza etti.

II. Süleyman Şah, komşu İslâm ülkelerine saldırıları gittikçe artan Gürcüler'e ağır bir darbe vurmak ve Doğu Anadolu'ya hâkim olmak için kalabalık bir ordu ile harekete geçtiğinde yanında Elbistan Meliki Tuğrul Şah da bulunuyordu. Erzurum'a ulaştıklarında bölgenin sahibi Saltuklular'dan Melik Alâeddin Melikşah, Selçuklu sultanını gerektiği şekilde karşılamasına rağmen geç kaldığı ve kusurlu davranışına bahanesiyle ülkesi Tuğrul Şah'a verildi (2 Şevval 598 / 25 Haziran 1202). II. Süleyman'ın bu davranışı şüphesiz Tuğrul Şah'ı Elbis-

tan'dan uzaklaştırmak içindi. Tuğrul Şah da Elbistan'a nisbetle daha mamur ve geniş bir ülkeye sahip olduğundan memnun kalmış olmalıdır. Süleyman Şah kalabalık ordusuna rağmen 598 Zilkade ayı başlarında (Temmuz sonları 1202) Erzurum-Kars arasındaki Micingerd Kaleşi ovasında Gürcüler'e yenildi. Düşmanın eline pek çok ganimet geçtiği gibi başta Erzincan hükümlü Mengüçlüler'den Fahreddin Behram Şah olmak üzere birçok emir esir düştü. Fakat Gürcüler kayda değer bir toprak elde edemediler. Saltuklular da ülkelerini geri almak için herhangi bir hareketle bulunmadılar. Gürcüler akınlarını daha ziyade zenginliği dillere destan olan Ahlat'a yönelttiler. 601 (1204-1205) yılında Azerbaycan'a bir akın yaptıktan sonra Malazgirt yöresine indiler, karşılarına kimse çıkmadığından çevreyi yağmaladılar. Aynı yıl tekrar buralarda göründüler. İlk önce Erçiş dolaylarında tahriplerde bulunan Gürcüler'in Hisnü't-tibn'e (Samankale) yürümleri üzerine Ahlatşah Begtemür oğlu Muhammed, Gürcüler'e karşı harekete geçti ve Erzurum Meliki Tuğrul Şah'tan da yardım istedi. Ahlatşah ve Tuğrul Şah, Gürcüler'i ağır bir yenilgiye uğrattı. Gürcü başkumandanı Küçük Zaharya ölüler arasındaydı. Bu zafer sayesinde müslümanların eline çok ganimet geçti. Ancak Gürcüler ertesi yıl tekrar saldırıya geçtiler.

Eyyübiler'den Meyyâfârikin hâkimi el-Melikü'l-Evhad Necmeddin Eyyüb, 604 (1207-1208) yılında Ahlatşah Seyfeddin Balaban'ın hâkimiyetindeki Muş ve çevresini ele geçirdikten sonra Ahlat'ı kuşattı. Balaban, Tuğrul Şah'tan yardım istedi; Tuğrul Şah'ın yardımıyla Evhad'ı yenip Meyyâfârikin'e dönmeye mecbur bıraktı. Ardından Necmeddin Eyyüb'un elindeki Muş'u kuşattılar. Şehir alınmak üzere iken Tuğrul Şah Ahlatşah Balaban'ı öldürdü. Hiçbir şey elde edemeyen Tuğrul Şah, itibarını kaybederek ülkesine dönmeye mecbur kaldığı gibi Ahlatşahlar Devleti'nin sona ermesine de yol açtı. 606'da (1209-10) Musul Hükümdarı Nüreddin Arslanşah, Erbil hâkimi Kökböri, Eyyübiler'in Halep Hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir Gâzî, Eyyübiler'den el-Melikü'l-Âdil'e karşı bir ittifak meydana getirdikten sonra Selçuklu Sultanı I. Keyhusrev ile Erzurum Meliki Tuğrul Şah'a bu ittifaka girmeleri için elçiler gönderdiler. Ertesi yıl ağabeyi I. Keykâvus'un Kayseri'de tahta geçirildiğini haber alan Tokat Meliki Alâeddin Keykubad, saltanatı ele geçirmek amacıyla harekete geçerken vaadlerde bulunarak yanına aldığı Tuğrul Şah ve Ermeni Kralı Leon ile birlikte Key-

kâvus'u Kayseri'de kuşattı. Fakat çok geçmeden Kral Leon, Keykâvus tarafından elde edildiğinden gizlice ülkesine döndü, bunu haber alan Tuğrul Şah da Erzurum'a hareket etti. Onun Keykubad'ı terketmesinin bir sebebi de Keykâvus'un Türk memlüklerinden oluşan bir hassa ordusuna sahip Eyyübî el-Melikü'l-Eşref'ten yardım istemesiydi. 616 (1220) yılında I. Keykâvus'un çocuk bırakmadan ölümü üzerine tahta çıkarılması düşünülen üç kişiden biri Tuğrul Şah idi. I. Alâeddin Keykubad hükümdar olunca Tuğrul Şah'ın el-Melikü'l-Eşref'in yardımı ile saltanat davasına kalkışacağından endişe ettiyse de o herhangi bir hareketle bulunmadı. Gürcü Kraliçesi Rusudan, Tuğrul Şah'ın yakışıklılığıyla meşhur oğlu ile evlendi, bu evlilikten Tamara ve David adlı iki çocuğu doğdu. Bunlardan David'in annesinin ölümünden sonra Gürcistan kralı olduğu bilinmektedir. Tamara ise Selçuklu Hükümdarı II. Keyhusrev ile evlendi. Ardından Müslümanlığı kabul etti ve Gürcü Hatun adıyla tanındı. Gürcü kaynaklarına göre Tuğrul Şah devrinde Erzurum, Gürcüler'e haraç veren şehirler arasındaydı. Tuğrul Şah'ın Konya tarafından gelebilecek bir tehlikeye karşı Eyyübiler'le dostça geçindiği anlaşılmaktadır. Onun vefatından sonra yerine oğlu Rükneddin Cihan Şah geçti.

Tuğrul Şah'ın egemenliğindeki topraklar hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber Erzurum'dan başka Bayburt, İspir, Avnik, Micingerd şehir ve kalelerini içine aldığı söylenebilir. Tuğrul Şah, Bayburt'u üstâdüddâr ve sipehsâlâr Lü'lü vasıtasıyla iyice tahkim ettirmişti. Onun İspir'e de hâkim olduğunu oradaki bir mescid kitabesi göstermektedir. Kitabeye göre İspir Mescidi'ni Atabeg Şemseddin Erdemşah, Tuğrul Şah için yaptırmıştır. Tuğrul Şah devrinde Erzurum'dan Trabzon, Gürcistan ve İran'a koyun ve yün ihraç ediliyordu. Erzurum bölgesinden en işlek ticaret yollarının geçmesi ve Erzurum'un bir mübadele merkezi olması bölgenin ekonomik gelişmesini etkilemiştir. Ayrıca Bayburt'ta çıkarılan gümüş madeninin ülke ekonomisinde önemli bir yeri vardı. Tuğrul Şah, kestirdiği gümüş ve bakır sikkelerde genellikle "melik", bazan da "es-sultânü'l-muazzam" unvanıyla anılmıştır. Yâküt el-Hamevî, Tuğrul Şah'ın âdil ve halka karşı şefkatli davrandığını yazar. İbn Bîbî de bu hususta Yâküt'u teyit eder. Ancak kitâbelerde kendisine "el-Murâbit, el-Mücâhid, Kâmiu'l-kefere" lakapları verilen Tuğrul Şah'ın Elbistan melikliği sırasında Ermeni kralını metbu tanıdığı, Erzurum melik-

liği esnasında Gürcü kralına vergi verdiği, Gürcü kraliçesiyle evlenebilmesi için oğlunu Hıristiyanlığı benimsemeye teşvik ettiği dikkate alınarak onun âciz ve dirayetsiz bir hükümdar olduğu söylenebilir. Müttefiki Balaban'ı öldürmesi de güvenilmezliğini ve gaddarlığını ortaya koyar. Ayrıca eğlence ve içkiye düşkündü. Tuğrul Şah'ın Erzurum'da herhangi bir eser yaptırdığına dair bilgi yoktur.

BİBLİYOGRAFYA :

Yâküt, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfeld), Leipzig 1866, I, 361 vd.; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, XII, 204-205, 416-417; Muhammed b. Ahmed en-Nesevî, *Siretü's-Sultân Celâiddin Mengüberti* (nşr. Ahmed Hamdî), Kahire 1953, s. 217; İbn Nazîf, *et-Târihu'l-Manşûri* (nşr. P. A. Gryaznevitch), Moskova 1960, s. 308, 349; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye*, I, 30, 56 vd., 105 vd., 163, 166, 168, 276; Ebü'l-Ferec, *Târih*, s. 474, 487, 490, 505; İbn Vâsil, *Müferriçü'l-kürûb*, III, 176, 195, 217; İsmâil Galib, *Takvîm-i Meskûkât-i Selçukîyye*, İstanbul 1309, s. 13-15; S. Lane-Poole, *Catologue of Oriental Coins in the British Museum*, London 1881, III, 111, addition I-V, 295; Ahmed Tevhid, *Meskûkât-i Kadîme-i İslâmîyye Katoloğu*, İstanbul 1321, IV, 123; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum: Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri*, İstanbul 1936, s. 239-243; İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 509; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 257, 259, 307, 373, 374, 376; a.m.f., "Süleyman-Şah II", *İA*, XI, 224-228; Şevki Nezihi Aykut, *Türkiye Selçuklu Sikkeleri I: I. Mesud'dan I. Keykubad'a Kadar (510-616/1116-1220)*, İstanbul 2000, bk. İndeks; Selim Kaya, *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara 2006, bk. İndeks; Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Ankara 2007, s. 160, 165-166; Faruk Sümer, "Tuğrul-Şah", *İA*, XII/2, s. 41-44.

FARUK SÜMER

TUĞTEĞİN

(ö. 522/1128)

Tuğteginliler'in kurucusu
(1104-1128).

Türk (Türkmen) asıllı olması dışında ailesi hakkında bilgi yoktur. Adının "ucuna at kuyruğu bağlı alem" anlamındaki tuğ ile ilgisinin olmadığı "tok, sıkı, dolu" anlamındaki **toğ** ile **tegin** kelimelerinden meydana geldiği (Toğtegin) ileri sürülmektedir. Suriye'ye gitmeden önce Anadolu gazâlarına katıldığı, Tuğrul Bey'den sonra Sultan Alparslan'a hizmet ettiği, onunla birlikte 456'da (1064) kendi teşviğiyle çıkan Gürcistan seferinde ve 462'de (1070) Halep muhasarasında bulunduğuna, aşiretinin kalabalık olduğu kaydedilmektedir. Ardından Suriye Selçuklu Meliki Tutuş'un hizmetine girdi ve oğlu Dukak'a atabeg ta-